

FATMA ALİYE... BİR ZAMANLAR HAYATIN SAHNESİNDEYDİ...

Neslihan K. Alpagut

■ “Canı gönülden bir besmele çekip yazmaya başladım. Ne yazdım? Aklıma ne geldiyse yazdım. Meğer iyi yazılan şeyler hep böyle yazılırlarmış...” der ve yazmaya başlar Fatma Aliye. O kimdir? “Merhum Kabuli Paşa haremî Zehra Hanım’ın eser-i hâmesidir” ifadesi ile yayımlanan *Aşk-ı Vatan* romanının yazarı Zafer Hanım’dan sonra Osmanlı Devleti’nin ikinci kadın yazarıdır. Ne var ki, Zafer Hanım’ın basılı tek romanının olması, ilk kadın yazar olarak beş romana sahip Fatma Aliye Hanım’ın anılmasına neden olur. Birinci ya da ikinci olmak... Onlar ilk basılı eseri olan kadınlarımız, roman yazarlarımız.

13.07.1936 tarihinde vefat ettiğinde *Cumhuriyet* gazetesinde yazar M. Turhan Tan’ın deyişle: “*Fatma Aliye edebiyat sahnesine peçeli olarak çıkmıştı...*” “Peçeli” deyimini kullanmasının nedeni ise Fransız romancısı Georges Ohnet’in *Volonte* isimli romanı “Meram” (İrade) adıyla yayımlandığında, kendi adı yerine “Bir Hanım” imzasını kullanmasıdır. M. Turhan Tan, aynı yazısında belirtir: “*Peçeye benzeyen bu imza, gerçekten merak uyandırdı.*” Her ne kadar ilk eseriyle merak uyandırmış olsa da bu dünyadan gidişinde ilgi uyandırmadığı M. Turhan Tan’a “*Onun ölümünü dört satırla haber vermek bir facia değil de nedir?*” sorusunu sordurtacaktır. Gazeteler onun gidişine yalnızca dört satır ayırmışlardır.

22 Ekim 1862 yılında İstanbul’da doğar Fatma Aliye. Çocukluğunda babasının görevi dolayısıyla kısa süre Halep’te yaşasa da bu ancak beş yaşına kadar sürer ve sonrasında İstanbul’da yaşar. Ahmet Hamdi Tanpınar’a göre Tanzimat devrinden sonra fikir ve sanat hayatında yapıcı rolü olan üç kişiden biri olan babası Ahmet Cevdet Paşa, çocuklarıyla yakından ilgilenen bir babadır ve evleri adeta bir bilim vahasıdır. İçinde bulundukları dönem için oldukça özenlidir eğitim hayatı. İstanbul’a döner dönmez Lofçalı Hacı İbrahim Şevki Efendi’den ders al-

maya başlar. Farklı bir çocuktur Fatma Aliye. İçindeki öğrenme aşkı sanki doğuştan vardır. Okumayı öğrenir öğrenmez ağabeyi Ali Sedat'a gelen gazete ve dergileri okur. Öyle ki ağabeyine gelen hocaları can kulağıyla dinler, “*Okumuş olanların artıklarını yemek, insanı okumuş edermiş.*” sözüne inanan saf çocuk kalbiyle, hocaların yemeklerinden arta kalanı yer. Doğal olarak böyle bir çocuk daha altı yaşına ulaşmadan okuma yazmayı da öğrenir. Annesi bu durumdan tedirginlik duysa da babası kızına destek olmaktan kaçınmaz. Fatma Aliye ise yedi yaşına gelmeden *Battal Gazi* ve *Binbir Gece Masalları*'nı çoktan okumuştur. İçindeki öğrenme aşkı, anlamadığı şeyleri sormaktan çekinmesine engel olur daima.

Onu edebiyat dünyasına taşıyan ise bir Fransızca roman çevirisi olur. Kızının yabancı dil öğrenmesine karşı olan annesi sayesinde Fransızca ile tanışır. Annesi, küçük Fatma Aliye'nin kitaplardan biraz olsun başını kaldırması için piyano dersi almasını ister. Böylece Darülmuallimatta öğretmenlik yapan, sonradan Müslüman olan Refika Hanım'dan ders almaya başlar. Fransızca bilen öğretmeninden arada duyduğu yabancı sözcüklere merakıyla bu dille tanışan Fatma Aliye, annesinden gizli Refika Hanım'dan dersler alır. Ancak bu gizlilik bir gün babasına elinde Fransızca bir kitapla yakalanması sonucu son bulur. Böylece ileri görüşlü baba, kızının Fransızca ders almasına karar verir.

On yedi yaşına geldiğinde başka genç kızların ümitle beklediği ama kendisine, eğitimine engel olabileceği korkusu veren evlilik kapısını çalar. Babasının isteğine karşı çıkmayan Fatma Aliye, 1879 yılında Yüzbaşı Faik Bey ile evlenir. İçinde yaşadığı dönemin evlilikleri, görücü usulü yani eşlerin birbirlerini evlendikten sonra tanımaları şeklinde gerçekleşir ve bu durum Tanzimat sonrası edebiyatımıza giren romanlarda eleştiri konusu olurken; Fatma Aliye'nin evliliği de bu eleştirilen evlilikler gibi başlar. Ancak genç kızın umudu vardır. Evlendiği Faik Bey, Sultan Abdülhamit'in yaverlerindendir. Birlikte çalışabilmektir umudunun adı. Ancak Faik Paşa'nın askerî bilgisi Fatma Aliye'nin edebiyat ve felsefe bilgisiyle uyum sağlamayınca hayal kırıklığı başlar. Bu durum sanırım her iki taraf içinde geçerliydi ki, Faik Bey ‘iffetli bir kadının bunları (romanları) okumasının mümkün olmadığını’ söyleyerek eşinin okuduğu romanları yırtar. Ne var ki Fatma Aliye, babasından sonra eşine de itaat konusunda kendisini yükümlü gördüğünden bu konuda sessiz kalır ve romanlar ortadan kalkar. Bu durum oldukça sıkıntılı yıllar geçirmesine neden olur. Yine de öğrenme umudunu yitirmez ve o zamana dek öğrendiği Fransızca'yı unutmamak için eşile Fransızca konuşmak ister. Sonuç yine hüsrana olur. Çünkü Faik Bey'in Fransızcası onun seviyesinin çok altındadır.

Aradan on yıl geçer. Bu on yıl Faik Bey'i değiştirmiş olmalı ki, kadınların roman ve diğer kitapları okumasında bir sakınca olmadığı kanısına varmıştır. Öyle ki, bir Fransız yazar olan George Ohnet'in *Volonte* isimli romanını birlikte okurlar ve çok beğenirler. Fatma Aliye bu romanı Türkçeye çevirmek ister, Faik Bey de romanı çok sevdiğinden kabul eder. Ne de olsa o dönem kadınının bir

eseri yayımlatması kocasının iznine bağlıdır. Ve Roman “Meram” (İrade) adıyla yayımlanır. Ardından diğer çalışmaları da gelecektir ve o artık Türk edebiyatında roman, felsefe, tarih, biyografi türlerinde yazan, çeviren ilk kadın yazar olarak anılacaktır.

“Meram” çevirisinden sonra Fatma Aliye ile gurur duyan babası Ahmet Cevdet Paşa, Ahmet Midhat Efendi’ye şöyle der: “*Şu kızın hâline şaşıyorum. Okuduğu ve öğrendiği şeyler oldukça sınırlı olduğu hâlde zihnini o kadar yüksek ve zor konular üzerine işletiyor ki, bu hâl insana âdetâ ürküntü veriyor. Erkek olsaydı, düzenli bir eğitim görseydi, gerçekten bir dâhi olabilirdi.*” Kaldı ki, içinde yaşadığı dönem açısından bakıldığında Fatma Aliye’nin dâhi olmadığını söylemek veya iddia etmek bugün dahi zor veya olanaksız.

Fatma Aliye, çevirisiyle büyük bir başarı kazanmışsa da ününün asıl nedeni eserin çevirmeninin bir kadın oluşudur. İsimsiz bir kadın... M. Turhan Tan’ın deyişiyle “peçeli bir yazar”. Ama bu savaşını da ileride kazanacak ve adını duyuracaktır. Onun en büyük destekçisi Ahmet Midhat Efendi olmuştur. *Meram* yayımlandıktan sonra 1891 yılında *Hayal ve Hakikat*’i birlikte yazarlar. Eser, *Tercümân-ı Hakikat*’te tefrika edildikten sonra kitap olarak da yayımlanır. Fatma Aliye kitabın “Hayal” kısmını yazmıştır, Ahmet Midhat ise “Hakikat”.

Ahmet Midhat, Fatma Aliye’nin yazdıklarını yayımlamasına yardımının dışında onun sosyal çevresinin de genişlemesini sağlar. Onu dönemin birçok aydınıyla tanıştırır. Makbule Leman, Şair Fatma Nigar Hanım, Fatma Şadiye, Ali Muzaffer, Mehmet Celal, Fatma Fahrünnisa, Tevfik Fikret, Muallim Naci ile aynı ortam içinde bulunmasını sağlar.

1892 yılında kendi adıyla ilk romanı *Muhâdarât*, “Nadire Leman” imzalı ön sözle yayımlanır. Ön sözde romanı Fatma Aliye’nin kimseden yardım almadan yazdığı belirtilmektedir. *Meram*’ın bir kadın tarafından çevrildiğine inananlar olduğundan bu romanda böyle bir şahitliğin dipnotu niteliğinde bir ön söze gerek duyulmuştur. Bu durum da bir başka savaşıdır Fatma Aliye’nin. Kadın oluşunu kanıtlama savaşı...

Bu arada anne olur. İlk çocuğu Hatice’yi hazin bir balkondan düşme kazası sonucu kaybeder. İkinci kızı Ayşe, zamanında eleştirdiği Halide Edib’in kaderini paylaşır, öğretmeni ile evlenir ve Fatma Aliye kızını affetmez. Sonrasında Nimet dünyaya gelir ki, o bir ömür yanında olacaktır. Zübeyde İsmet ise onun bir ömür yarası olacak, babadan kalan tüm servetini onun uğruna tüketecek, varlıklı yaşamı İstanbul’un yalılarından Pangaltı ve Beyoğlu’nda, kıyıda köşede kalmış küçük bir apartman dairesine kadar gerileyecektir. 1928 yılında ise eşini kaybedecektir.

Refet, 1896 yılında yazdığı ikinci romanıdır. İkinci doğumundan sonra geçirdiği bir rahatsızlık sonucu doktor ona “tebdil-i hava” önerince Göztepe’de bir bağ köşkünde bir süre dinlenir ve bu mekân ikinci romanında az da olsa sahne alır. Belli ki romanın doğuşu buradadır. *Refet*, sağlık sorunları olan ve anne-

siyle okuma ve yaşama savaşı veren bir kızdır. Yoksunlukları içerisinde onu tek bir şeyin kurtarabileceğine inanır: eğitim. Yaşadığı tüm zorluklara karşı öğretmen olmayı başaracaktır romanın sonunda.

Fatma Aliye 1898 yılında *Levâyah-i Hayat* (Hayattan Sahneler), yine 1898 yılında *Udî*, 1910 yılında ise *Enin* romanlarını yazar. 1892-1915 yılları arasında yoğun bir şekilde süren yazı yaşamı bu yıllardan sonra azalmaya başlar. Özellikle karanlığın başladığı 1914'ün millî olayları hakkında çeşitli nutuklar da vermiş, az da olsa çeşitli yerlerde yazmıştır. Ancak 1922 yılından sonra bir daha yazmayacaktır. O artık inzivaya çekilmiştir.

Yalnızca roman yazmamıştır. Örneğin 1892 yılında yayımlanan *Nisvân-ı İslam* (İslam Kadınları), artık yıkılmaya yüzünü çevirmiş Osmanlı'ya karşı Batı'dan gelen eleştirilere bir savunmadır. Yazıları *Tercümân-ı Hakikat*, *Hanımlara Mahsus Gazete*, *Mahasin*, *Ümmet*, *İnkılab* gibi dönemin dergi ve gazetelerinde yayımlanır.

Romanlarından *Levâyah-i Hayat* için Emel Kefeli, Türk toplumundaki evlilik ve kadın temalarını Balzac'ın *İki Gelinin Hatıraları* romanının iskeleti üzerine kurduğunu, ancak kendi toplumunun özellikleri ile beslediğini belirtir. Bu durumun Fatma Aliye'nin çağdaşlarından farklı bir eğitim almasından ve Batı kültürüne yakın bir aileden gelmiş olmasından kaynaklandığını; doğal olarak da etkilendiği bu romanlardan almış olduklarını kendi toplumuna uyarladığını söyler.

Levâyah-i Hayat, beş kadının birbirlerine yazdıkları mektuplardan oluşan kısa bir romandır. Evlerindeki sorunların anlatıldığı mektuplar bize onların hayatları hakkında bilgi verir. Bu romanı da diğer romanlarında olduğu gibi “iyi eğitim almış kadınların onları anlamayan erkeklerle evlendirilerek mutsuz olması” ana teması üzerine kurulmuştur. İlk mektup, mutlu evliliği olan Mehabe'den, mutsuz evliliği olan Fehame'ye yazılır. Mutlu olan, evlilikte eşlerin birbirini sevmesinin dünyadaki en büyük mutluluk olduğunu yazarken; bu sevginin de o kişiler için bir övünç kaynağı olduğunu belirtir. Hemen ardından da arkadaşına kendi sözlerini hatırlatır: “*Aşk ister hastalık olsun, ister bir çeşit cinnet olsun, öyle bir illet varsa ona yakalanmaktan sakınmalı. Ta ki bize sevebileceğimiz birini gösterecekleri zamana kadar.*” Ne yazık, bu sözlerin sahibi Fehame, sevebileceği biri gösterilenlerden olamamış. Böyleyken, mutlu taraf mektubunun sonunda şöyle der: “*Şu mavi denizin beyaz köpüklü dalgaları üzerinde sallanan gemileri, sandalları gördükçe ben de kendimi saadet denizinin mutluluk dalgaları içine dalmış sanıyorum. Dünyanın neye tahammülü var Fehame? Unut! Unut! Biraz da dünyanın zevkini sürmeye çalış. Bunun temeli ise eş sevgisidir.*” Mutsuz tarafı düşününce bu son satırlar ne kadar acı verici geliyor. Mutluluk hüznün gölgesindeyken, bu dünyanın zevkini sürmeye çalışmak mümkün olabilir mi?

Bu mektuba verilen yanıt daha ilk satırında şöyle başlar: *“İnsaflı bir şekilde başlayan mektubun, insafsızca devam ediyor.”* Ardından kendisi mutlu olan insanların bütün âlemin de mutlu olduklarını sandığını yazar. Biri kocası tarafından sevilen, diğeri ise kocası tarafından aldatılan iki kadının birbirlerine bakış açısıdır bu. Sonrasında kendi savunmasını da yapar: *“Benim bir eş, bir yoldaş olarak görmeme asla cesaret verilmeyen bu adamı bir velinimet diye sevmek ve ona bu şekilde hürmet etmek için ne kadar çok çalıştım bir bilsen!”*

Diğeri, gelen mektuba yanıtında üzgündür. Mehabe, Fehame'ye hak vermiştir. Kadınların sevmeye ve sevmeye ihtiyaçları olduğundan, kadının evliliği ve çocukları için kendi yaşamını feda etmesinin yanlışlığından söz eder. Bir kadının kocasından, geçimini sağlamasından başka bir şey beklemeye hakkı olamaması gibi şeyleri anlayamadığını şöyle dile getirir: *“Bütün yaratılmışların en şerefli olan insan için hemcinsinden alacağı haz ve bağımlılık onları aşk ve sevdaya ulaştırır. Dünyada varlığı inkâr edilemeyen böyle bir kuvvet insanı âlim de yapar, şair de yapar, âşık da. İlmi arayan biri, ilim âşığından başka nedir?”* Bu satırlarda Mehabe'nin aracılığıyla Fatma Aliye'nin düşüncelerini okuruz.

Roman, Fatma Aliye'nin aşk ve evlilik konularında düşünceleriyle devam eder. Son mektuba geldiğimizde, bu konuya nokta konur. Eğitim ve öğretimin eş için değil insanın kendisi olması, insanlığı anlaması, içinde yaşadığı dünyayı öğrenmesi için olduğu savunulur. Anlatıcı, erkekler için *“Mutlu olmak için budalalarını, cahillerini alsınlar öyle mi? Ancak hepsini böyle kadınlar mutlu edebilir mi? Bunun aksini isteyenleri dünyada bundan daha çok mutsuz edecek bir şey olabilir mi?”* derken de, eğitilmiş kadın olmayı erkek bakış açısından resmeder.

Levâ-yih-i Hayat, mektuplar aracılığıyla pek çok hayatı, düşünceyi okura sunar. Yazarın, kadın duyarlılıkları arasından onun sorunlarını ve görüşlerini, kendi yaşamlarından sahnelerle gözler önüne sermesi romanın toplumsal ve bireysel yanını ortaya koyar. Kısacık bir roman okunduktan sonra ardında uzun anlamlar bırakır.

Tüm yapıtlarında dönemin çeşitli sorunlarına değinir Fatma Aliye Hanım. Onun için kadın eğitimi çok önemlidir. Hayat hikâyesinde ve romanlarında olduğu gibi eğitim için savaşmalıdır kadın. Gelenekçi-İslamcı çizgisiyle eğitimi, evlenme şekilleri, çok eşlilik, boşanma, kadının çalışması gibi konuları eserleriyle ilk kez bir kadın olarak gündeme getiren ve tartışmalara yol açan bir öncüdür o. Onun için uygarlığa giden yol, Doğu'nun manevi değerlerini koruyarak, Batı'nın tekniğinden yararlanmaktır ve bunu kadınlar üzerinden okura yansıtırken de kahramanı olan kadınları çok güçlü resmetmiş; çalışkan, hayatın zorlukları karşısında ayakta durmayı başaran, aldıkları eğitimle onurlu bir biçimde yaşamlarını idame ettiren güçlü kadınları anlatmıştır.

Bir başka açıdan baktığımızda ise Fatma Aliye'nin, yazdıklarının yanı sıra yaptıkları ile de birçok ilke imza attığını görürüz. O, Osmanlıda ilk kadın yazar olmanın yanı sıra dernek kuran ilk kadın, Hilal-i Ahmer Cemiyetinin ilk kadın üyesi, felsefeye dair kitap yazan, hakkında monografi yazılan, Türk edebiyatında ilk çeviriyi yapan ve son olarak da felsefe, tarih gibi konularda sözünü dinletecek kadar bilgili olan ilk kadın yazarımızdır.

Ne var ki tüm bunlar, onu hak ettiği yerden mahrum kılışımızı ve unutulmuşlar kervanında yâd edişimizi engellemez. Ne hazin bir gölge olduk ismine, eserlerine...